

MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARINING QIYOSIY SEMANTIK-SINTAKTIK O'RGANILISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Tairova Maxfuza Abdusattorovna

Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14858588>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O'zbekiston va ingliz tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarining qiyosiy semantik va sintaktik o'ziga xosliklari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Mamlakatshunoslik terminlari faqat siyosiy-huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy voqeliklarni ifodalab qolmasdan, balki til tizimining semantik va sintaktik strukturasida ham muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada terminlarning leksik-semantik xususiyatlari, morfologik tuzilishi hamda so'z birikmalari, iboralar, sintaktik modellar shaklida qo'llanishi qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, terminlarni o'zbek va ingliz tillarida tarjima qilishda madaniy kontekstni hisobga olish, sharhlovchi tarjimadan foydalanish, terminlarning sinonimik va variant shakllarini aniqlash masalalariga e'tibor qaratiladi. Olingan natijalar tilshunoslik, madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va chet tili o'qitish metodikasi uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: mamlakatshunoslik, termin, semantika, sintaksis, qiyosiy tahlil, o'zbek tili, ingliz tili, lingvomadaniy omil, tarjima, terminologiya.

XXI asr globallashuv davrida turli tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir yanada kuchayib, ayniqsa, xorijiy tillarni o'rganishda lingvomadaniy kompetensiya shakllantirish muhim o'rin egallamoqda. Bunday kompetensiyani rivojlantirish jarayonida mamlakatshunoslik terminlarining o'rnini beqiyosdir. Sababi, mamlakatshunoslik terminlari muayyan davlatning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlari haqida aniq va ixcham ma'lumot beradi. Chet tilini o'rganish jarayonida talabalar ana shu terminlar orqali xorijiy madaniyat va tarixi bilan tanishadilar, natijada lingvomadaniy kompetensiyani yanada boyitadilar.

O'zbek va ingliz tillarida mamlakatshunoslik terminlari o'ziga xos fonetik, morfologik, semantik va sintaktik ko'rinishlarga ega. Ular etimologik ildizlari, shakllanish jarayoni, semantik rang-barangligi hamda ijtimoiy-siyosiy kontekst bilan chambarchas bog'liq. Masalan, o'zbek tilidagi "Oliy Majlis", "Senat" kabi atamalar mustaqillik davridagi siyosiy-huquqiy islohotlar ta'sirida shakllangan bo'lsa, ingliz tilidagi "House of Lords", "House of Commons", "Cabinet" kabi terminlar esa asrlar mobaynida rivojlangan Britaniya monarxiya tizimining bir bo'lagidir.

Mazkur maqolada mamlakatshunoslik terminlarini qiyosiy o'rganish asnosida ularning semantik va sintaktik xususiyatlariga e'tibor qaratiladi. Xususan, terminlarning leksik-semantik tahlili, ularning so'z birikmalaridagi o'rnini, morfologik va sintaktik modellar ustida to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, terminlarni tarjima qilishdagi nozik jihatlar, madaniy kontekstni to'g'ri ifodalash, sinonimik terminlardan foydalanish masalalari ham ko'rib chiqiladi. Termin – muayyan soha yoki fan doirasida tushunchani aniq ifodalovchi lingvistik birlikdir. Terminlarni tadqiq etish terminologiya fanining asosiy mavzularidandir. Termin, ko'pincha, ommabop so'zdan farqli o'laroq tor ma'noga ega bo'ladi va soha ichida kelishilgan ma'noni ifodalaydi. Mamlakatshunoslik terminlari siyosat, iqtisod, huquq, tarix, madaniyat singari sohalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ilmiy va rasmiy nutqda muhim rol o'ynaydi. Qiyosiy lingvistika bir yoki bir nechta tillarning leksik, fonetik, grammatik jihatlarini

taqqoslash va o'xshash hamda farqli jihatlarini aniq ko'rsatishga qaratilgan. Mamlakatshunoslik terminlarini qiyosiy tadqiq etishda lingvomadaniy yondashuv ham alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, bir millatning siyosiy yoki ijtimoiy terminlari bevosita uning madaniy, tarixiy rivojlanish jarayoniga bog'liqdir. Masalan, "Lord Mayor" atamasini to'liq tushunish uchun Britaniya tarixidagi monarxiya va shahar boshqaruvi rivojlanish tarixi haqida ma'lumotga ega bo'lish kerak. Tilshunoslikda semantika (ma'no) va sintaksis (so'zlarning nutq ichidagi joylashuvi, grammatik tuzilishi) uzviy bog'liqdir. Mamlakatshunoslik terminlari ko'pincha so'z birikmalari, iboralar yoki rasmiy nomlar shaklida namoyon bo'ladi. Masalan, "House of Commons" atamasi ikki asosiy so'z (house, commons) va bitta predlogdan (of) tashkil topgan bo'lib, semantik jihatdan "Britaniya parlamentining quyi palatasi" ma'nosini ifodalaydi. O'zbek tilida "Qonunchilik palatasi" atamasi ham xuddi shunday funktsiyani bajaradi, ammo sintaktik qurilishi ham, semantik ko'lam ham til tizimiga mos ravishda shakllangan. Mamlakatshunoslik terminlarining semantik ko'lamini tushunish uchun ularning tarixiy-madaniy ildizlarini bilish juda muhimdir. Ingliz tilidagi "Crown" atamasi dastlab qirolning tojini anglatuvchi so'z bo'lgan bo'lsa-da, hozirda "davlat" yoki "monarxiya" institutining ramziy ifodasi sifatida ham ishlatiladi. O'zbek tilida esa "Oliy Majlis" mustaqillik e'lon qilinganidan so'ng parlament institutini ifodalash uchun qo'llanila boshlagan bo'lib, uning zamirida xalq hokimiyati tushunchasi mujassam. Ba'zan bir mamlakatshunoslik termining o'zi turli kontekstlarda bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "Cabinet" so'zi ingliz tilida oddiy "javon" yoki "shkaf" ma'nosini ham ifodalaydi, biroq siyosiy kontekstda "hukumat a'zolari majmuasi"ni anglatadi. O'zbek tilida esa "kabinet" so'zi asosan xonani bildiradi, siyosiy atama sifatida ishlatilmaydi. Shuning uchun bunday terminlarni tarjima qilishda kontekstga alohida e'tibor qaratish lozim. Mamlakatshunoslik terminlarida sinonimlik kamroq uchraydi, chunki har bir termin ma'lum bir siyosiy yoki ijtimoiy institutga oid aniq ma'noni ifodalaydi. O'zbek tilida "Prezident" atamasi umuman "davlat boshlig'i"ni anglatadi, ingliz tilida ham "President" shakli mavjud. Ammo "Prime Minister" atamasini "Bosh vazir" yoki "Premier-ministr" tarzida tarjima qilish mumkin, ya'ni bu yerda ikki variant shakl vujudga keladi. Lekin har ikkisi ham funktsional jihatdan bir xil ma'noni ifodalaydi. O'zbek va ingliz tillarida mamlakatshunoslik terminlari ko'pincha so'z birikmasi yoki ibora shaklida keladi. Ingliz tilidagi "House of Representatives", "Secretary of State", "Chancellor of the Exchequer" kabi terminlar "of" predlogi orqali bog'langan so'zlardan tuzilgan. O'zbek tilida esa bunday terminlar asosan qo'shma so'zlar yoki izofali birikmalar vositasida ifodalanishi mumkin: "Qonunchilik palatasi", "Mudofaa vaziri", "Moliya vazirligi" va hokazo. Sintaktik qurilishdagi bu farq tarjimada ham, til o'qitish jarayonida ham muhim omil sanaladi. Ba'zi mamlakatshunoslik terminlari qism so'zlarining lug'aviy tarjimasi bilan to'liq tushunarli bo'lmasligi mumkin. Masalan, "Shadow Cabinet" atamasi ingliz siyosiy tizimida hukmron partiyaga muxolif bo'lgan partiyaning "soya hukumatini" bildiradi, o'zbek tiliga "Soya hukumat" yoki "soya kabinet" shaklida bevosita o'girish tushunmovchilik keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun sharhlovchi tarjima ("muholifat hukumat a'zolari tarkibi" yoki "muholifat hukumati") ma'qul keladi. Ingliz tilidagi rasmiy hujjatlarda so'z birikmalari, murakkab sintaktik strukturalar tez-tez uchraydi. O'zbek tilida ham rasmiy hujjatlarda so'z birikmalari, ko'p hollarda izofa yoki ot+ot birikmalari keng qo'llaniladi. Masalan, "International cooperation agreement" – "Xalqaro hamkorlik

shartnomasi” singari. Har ikki tilda rasmiy uslub intizomi qoidalarga rioya qilishni talab etadi va terminlarning qaysi o’rinda, qaysi shaklda kelishi aniq belgilab qo’yiladi.

O’zbek va ingliz tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarini qiyosiy o’rganish shuni ko’rsatadiki, ular bir vaqtning o’zida semantik va sintaktik o’ziga xoslikka ega. Semantik jihatdan terminlar davlatning siyosiy tuzilishi, madaniy an’analari, tarixiy rivojlanishi va ijtimoiy institutlari haqida konkret ma’lumot beradi. Sintaktik nuqtayi nazardan esa terminlar turli so’z birikmasi formalarida, predloglar yoki izofalar ishtirokida shakllanadi.

Tarjima jarayonida bunday terminlarning madaniy negizini, semantik ko’lamini va sintaktik xususiyatini hisobga olish zarur. Bevosita lug’aviy tarjima har doim ham maqsadga muvofiq bo’lmay, sharhlovchi yoki izohli tarjima usullaridan foydalangan ma’qul. Kelgusida mamlakatshunoslik terminlarining qiyosiy tahlilini yanada chuqurlashtirish, korpus lingvistikasi yordami bilan mazkur terminlarning qo’llanish chastotasi va sintaktik modellarini o’rganish orqali lingvomadaniy tadqiqotlarga hissa qo’shish mumkin.

Maqolada keltirilgan xulosalar tilshunoslik, madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik hamda chet tili o’qitish metodikasi sohalarida ilmiy izlanish olib borayotgan olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilar uchun nazariy hamda amaliy yordam bo’lishi kutiladi.

References:

1. **G’ofurov, A. S.** Mamlakatshunoslik va madaniyatshunoslik terminologiyasi: nazariy masalalar. – Toshkent: O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019. – 256 b.
2. **Safarov, B.** O’zbek tilshunosligida terminologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2020. – 210 b.
3. **Crystal, D.** English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
4. **Newmark, P.** Approaches to Translation. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 220 p.
5. **Richards, J. C., Schmidt, R.** Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. – London: Longman, 2002. – 497 p.
6. **Halliday, M. A. K.** An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 2004. – 480 p.
7. **Lawrence, J.** A Comparative Study of Cultural Semantics in Political Terminology. – London: Routledge, 2018. – 320 p.
8. **Muminov, O.** Qiyosiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2019. – 180 b.
9. **Xudoyberdiyev, B. A.** Lingvomadaniy tadqiqotlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 184 b.
10. **Samadov, N. S.** Leksikologiya: o’zbek terminologiyasining rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Sharq, 2018. – 196 b.